

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
ВІСТНИК.

ВИДАЄ

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА У ЛЬВОВІ.

Редакційний комітет:

Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський,
др. Іван Франко.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

РІЧНИК VIII. ТОМ XXX.

У ЛЬВОВІ, 1905.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Зміст трицятого тому.

За цвітень, май, червень 1905 р.

I. Поезії.

стор.

<i>Деся Українка</i> : Із поезій	1--3
<i>Ян С. Махар</i> : Оріанда	94—95
Постіл у Росії	96
<i>Л. Красовський</i> : Із поезій	97—98
Із мадярських поетів	179—180
<i>Микола Вороний</i> : Із поезій	181—182

II. Повісти, новелі, драми.

<i>Сергій Канюк</i> : Вже дорожше	4—9
<i>Ластівка</i> : В чарах рідньої пісні	10—16
<i>Василь Загаевич</i> : Місяць	17—20
На далекий схід I	21—26
<i>Андрій Чайківський</i> : З ласки родини 17—56, 122—148, 218—248	
<i>Лесь Мартович</i> : Грішниця	99—103
<i>Гр. Трейман</i> : Сарана летить!	104—107
<i>Артим Хомик</i> : Із циклю „Всесильний доляр“ (д. б.)	108—115
<i>Я. Жарко</i> : В степу	116—121
<i>Ольга Коренець</i> : Нянька	182—187
<i>Надія Кобальчик</i> : I Буря	188—189
II Ніч	190—191
<i>Микола Дерлиця</i> : Хмиз	192—108
<i>О. Плющ</i> : Палкий мисленник і учитель	209—217

<i>Леонід Андреев</i> : Червоний сьміх	57—87, 149—171
<i>Герман Банг</i> : Мадам де Кірона	88—93
<i>Марк Твайн</i> : Із книги ескізів	172—178
<i>Франк Норріс</i> : Вир	249—271

III. Література, наука, штука.

<i>М. Грушевський</i> : Українство і питання дня в Росії	1—10
<i>Іван Франко</i> : Отвертий лист до гал. української молодіжи	11—19
<i>О. Вишневецький</i> : На переломі	113—131, 193—217
<i>Іван Кривецький</i> : Корифей російської критики і українське письменство	39—55
<i>Ст. Чарнецький</i> : Дещо про теперішній стан галицько-руського театру	56—64
Із сучасних фактів	65—79
<i>Др. Е. Олесницький</i> : Кілька слів фактичного спростовання	80—86
<i>С. Петлюра</i> : Леонід Андреев і його „Червоний сьміх“	87—88
<i>Іван Франко</i> : Щирість тону і ширість переконань	101—112
<i>М. Грушевський</i> : Фрази і факти	131—137
<i>І. Петрушевич</i> : Робітничі організації в Англії	138—144
<i>М. Лозинський</i> : Українська Народня Партія	144—159
<i>М. Грушевський</i> : Меморіал Петербурської Академії	160—163
<i>М. Грушевський</i> : Отвертий лист до гр.-кат. ординаріатів і духовенства	189—192
<i>Іван Франко</i> : Двоязычність і дволичність	231—244
<i>М. Грушевський</i> : Конституційне питання і українство в Росії	245—258
<i>Павло Волосінка</i> : Виріб колодок у Сьвйонтиках Горішних коло Кракова	259—262
<i>В. Львівський</i> : Нові книжки	263—271
Від Української Демократичної Партії	272—274
Реферат Комісії у справі знесення заборон українського друкованого слова	164—174, 218—230
Історична записка К. А. Вовицкого	175—181
Хроніка і бібліографія:	89—100, 182—189, 275—288

Українство і питання дня в Росії.

„Захитала ся земля і рушили ся її основи.“ Бюрократично-поліційний автократизм Росії, що здавав ся таким безнадійно міцним іще кільканацять місяців тому, валить ся на наших очах, і перспектива перестрою її на свободнійших і раціональнійших основах зі сфери теорій і далеких можливостей перейшла на дневний порядок, скупляючи коло себе увагу не тільки горожан Росії, а й цілого цивілізованого сьвіта. Історія, ся *magistra vitae*, у котрої тільки звичайно ніхто не хоче учити ся — ще раз на твердих фактах дала лекцію, що насильство і утиск не можуть бути тривали, бо гинуть від власної гіпертрофії, від деморалізації й дезорганізації, яку викликає форсування нижших інстинктів у тій самій сфері насильників і утискачів.

Галицькі наші читачі може пригадають собі статтю одного з наших львівських ренеґатів десь із перед трьох літ на тему безвиглядности наших національних змагань супроти безконечної воєнної й державної сили Росії. Описуючи свої вражіння з подорожі до Петербурга за „воспомоществованіями“ для „страждущихъ Галичанъ“, описував він церемонію спускання на воду воєнного корабля в Кронштаді, на котрій був присутний: вражіння від сього образу викликали в уяві кнутапоклонника ідею контрасту безсильности національних змагань „Українчиків“: подивив ся він на того кольоса, і подумало ся йому: а ну де ви Українці? поглянув на ті страшенні гармати й захотіло ся йому заспівати „Ще не вмерла Україна...“

І от не минуло кілька років від часу, коли так радісно грало серце галицького „захребетника“, і де діла ся та імпазантність! Російські кольоси пірнули на дно, страшні гармати ржавіють під водою, а Україна не тільки не вмерла, а й готуєть ся до оновлення, до нового життя... Грімкі події, що таким натовпом це-

рейшли перед нашими очами, застукали в віко домовини, яким придавило її чуже насильство, та збудили її в летаргію, в який завела її безрадість і пригнобленне її власних синів. Вона не вмерла, не вмерла... Але не вмерти ще не значить жити — жити повним життям, до котрого кличуть тепер події всіх, у кім не завмерла зо-всім житєва енергія.

Російська „весна“, що так несподівано загостила серед шокрої петербурської осени, не викликала особливого руху на Україні. Наші закордонні земляки, наладувавши себе стоїцизмом, потрібним для того, щоб „перечекати лихоліть“, скептично споглядали на сю петербурську весну, не витуляючи носів із грандіозних кожухів, посправляваних на пересиджування лихолітньої зими. І довго-довго ішов-гудів „зелений шум, весняний шум“ по широкій Росії, поки показали ся сліди якоїсь реакції і на Україні.

Поки що ся діяльність наших закордонних земляків скупилася в заходах коло знесення обмежень українського слова (указу 1876 р.). Се вповні зрозуміло. На сій точці українство звязане спеціальним, виїмковим указом і знесення його та підведення українського слова під загальні норми, котрі реформують ся тепер і зміняють ся на краще під спільним натиском усіх народностей Росії, мусить бути першим постулатом української суспільности супроти правительства. Самою логікою подій він мусів бути висунений на перше місце, як перший український національний постулат, найширшими кругами української суспільности відчутий, давно дозрілий, на пункті котрого не може бути ніяких вагань і сумнівів. Становище, яке зайняло в сій справі правительство, відповіді на його запитання, уже дані ріжними інстанціями і нам звісні, або ті, яких зміст можна наперед передвидіти, дають усї вигляди на полагодження сеї болючої справи. Президент комітету міністрів Віте запевнив українську депутацію (що явила ся в Петербурзі в середині с. с. лютого), що всі обмеження українського слова упадуть за яких три місяці, разом із ухваленням нового прасового закона.¹⁾ Запитані університети київський і харківський заявили ся

¹⁾ Найновішні газетні звістки одначе не віщують такого скорого ухвалення прасового закона і кажуть надіяти ся його затвердження не скорше осени. Зі свого боку, як зачуваємо, урядники цензури, аби не лишити ся без служби, з власних інтересів агітують у правительствених кругах за задержаннем цензури бодай для „простонародних“ видань!...

за повним знесенням усяких обмежень українського слова, і в такім дусі без сумніву заявить ся й Академія петербурська, що вже за-маніфестувала своє становище своїми заходами в справі дозволу сьвятого письма на українській мові.¹⁾ А вже особливе значінне буде мати голос київського генерал-губернатора, що також, як довідуємо ся, в основнім і річевім представленню мав заявити ся за знесен-нем указу 1876 р., ідучи слідом одного з своїх попередників, ген. Черткова, що ще в 1880-х рр. виступив із представленням про зне-сення указу 1876 р.²⁾ Коли не зайде який несподіваний катаклізм, обмеження 1876 р. можна уважати погребаними.

Минула їх пора; навіть звісний українофоб з київських уні-верситетських кругів, що останніми літами пописував ся найбільше безцеремонними, найбільше цинічними вибриками против українства, зміркував ситуацію, й не мав відваги заявити ся за обмеженнями українського слова, коли прийшло виразно сказати: „так“ чи „ні“.

І одначе, хоч заходи в справі знесення обмежень україн-ського слова мусіли вийти на перший початок, як перший постулат, ним зовсім не вичерпуєть ся програма нинішнього моменту, а з ста-новища загальної еволюції українства і вишніх обставин сей по-стулат навіть і не найважнійший. Мушу се піднести тому, бо як раз можна побоювати ся, що в очах богатох з наших заграничних земляків знесення указу 1876 р. може здавати ся не тільки по-чатком, але властиво й кінцем українського питання, таким посту-лятом, в котрім замикають ся трохи не „конечні цілі“ українських змагань.

Ще в 1880—1890-х рр. українофіли в Росії стали на тім становищу, що українство — питання не політичне, але культурне,

¹⁾ На засіданню комісії, зложеної з відпоручників Академії, міністерств і українських літератів, як довідуємо ся, ак. Корш і Шахматов виступили в ін-тересах увільнення українського слова з рефератами так основними і рішучими, що перед ними поблідли меморіяли предложені Українцями.

²⁾ Як голос чоловіка близького петербурським правительственным сферам, гадка ген. Кляйгельса мусить там знайти послух, а сам він мав нагоду наочно переконати ся під час своєї подорожі по київській губернії, що справа україн-ської мови зовсім не видумана, а вповні актуальна: під час розмов із селянами він їх не розумів зовсім, а вони його так само. Тож коли київське «земство» (іменоване правительством) постановило предложені йому до видання українські медичні книжочки для народа публікувати в російськім перекладі, ген. Кляйгельс сам спротивив ся такому рішенню, як абсурдному з огляду на незнання росій-ської мови народом.

а з тих культурних потреб зведено його головню на питанне літературне, питанне книжки для народу і книжки для інтелігенції (белетристичної головню), і тепер у старших генераціях української суспільности, що, розумієть ся, в першій лнії будуть репрезентувати її й її потреби, можуть знайти ся люде, для яких дозвіл української книжки знесенням указу 1876 р., з деякими дрібнішими уступками (як допущенне української книжки до сільських бібліотек, української мови до сільських шкіл як помічної при викладі, знесенне обмежень для українського театру і т. и.), будуть не тільки альфою, але й омегою українського питання. В свіжій ще пам'яті нашій стоїть становище, зайняте нашими земляками під час дискусії над допущенням української мови для наукових рефератів на археологічних з'їздах (1899). Кажучи вітверто, його можна коротко сформулювати словами: се не ми, се Галичани, вони розвивають українську мову для ужитку інтелігенції, для наукового письменства, їм треба дозволити се, бо вони не вміють російської мови й не мають спромоги її присвоїти; Українці ж російські — виходить, властиво того всього не потребують. І не легко було розібрати, де кінчить ся тут викрут, зроблений „страха ради іудейська“, і де починаєть ся справді щире переконання, що для Українців російських вистане української мови для „домашняго обихода“, з деякими цензурними полекшами. Українофіли так довго старали ся запевнити російське правительство про скромність і нешкідливість своїх замірів, що й справді не раз спускали з ока можливість якихось ширших і дальших постулятів. То-ж можна побоювати ся, що й тепер можуть знайти ся елементи противні розширенню української програми, або такі „хитрі Малороси“, що будуть чекати, аж їм принесуть готову конституцію на тарелі, здобуту чужими заходами, і тим хитруванням іще раз перехитрують самих себе.

Що знесенне обмежень українського слова не розв'язує собою питання навіть чисто формального націоналізму, се річ ясна. Українським словом, звільненим із дотеперішніх обмежень, будуть користувати ся досить тісні круги людей, уже тепер о стільки освідомлених і приготовлених національно, що потребують уже української книжки, української преси для задоволення своїх культурних потреб. Але по за нею лишають ся на українській землі маси інтелігенції й півінтелігенції, вихованої на російській мові, як мові культурній, і при звичаєній до неї; вони будуть тільки що при звичаювати ся до українського літературного слова

і користувати ся ним більше або менше, о скільки сильно проявить себе національний рух.

Та й супроти народніх мас не досить самого лише цензурного дозволу. Треба і організації для розповсюдження української книжки на селі, треба по селах прихильної, то значить — також привичаєної вже до української книжки інтелігенції, яка-б ту українську книжку ширила, сільських читачів до неї заохочувала. Треба нарешті, щоб та українська книжка відповідала на ті житеві питання — політичні, суспільні, економічні, господарські, які підіймають ся вже тепер серед освіченішого селянства, а в дальшим розвитком свободи й політичного життя в Росії, розуміеть ся, будуть виступати все сильнійше. Инакше українське село лишить ся так далеким від українського літературного руху, як російське село від сучасної великоруської літератури.

Для зорганізування української суспільности для національної роботи в ширшій значінню того слова, то значить для цілий подвигнення й розвою українського народа, перетворення його в націю і пожаданого розвою сеї нації, а навіть і для ширення самої національної ідеї не досить самого українського слова, не досить самої ідеї етнографічної народности. Освідомлення суспільности мусить бути поведене способами їй приступними, то значить також і книжкою та пресою російською, й освідомлення се має вестися не на підставі самого національного почуття, бо воно в переважній масі інтелігенції на Україні дуже слабе, ані на підставі самих історичних чи етнографічних традицій, бо вони ще слабші; його треба вестися також, навіть іще більше на основі інтересів краєвих: економічних і господарських інтересів української території, її еманципації від державних центрів і від використання на інтереси чужі українській території, її раціональному розвою, культурному й економічному, її краєвій автономії й самоуправі. Се справа не тільки дуже важна, але й дуже пильна, що не терпить проволочки й спізнення. Українство в Росії повинно вийти за границю ідеї етнографічної народности, стати політичним і економічним, узяти ся до організації української суспільности як нації, уже тепер, коли не хоче зістати ся „за флагомъ“ і спізнити ся знову на довгі покоління. Зістати ся для нього при самих ідеях етнографічної народности значило-б засудити себе на неозначений час на летаргічне вегетованне.

Подібне до того, що ми бачили в 1870—80-х роках, може повторити ся ще в сильнійших і небезпечнійших формах тепер. Тоді живійші українські елементи притягав до себе революційний, терористичний рух, а що українофільство, налякане сею атракційною силою його, вивісило формулку українства як культурного, етнографічного питання, то тим далі відпихало від себе живійші, непримирені елементи своєї суспільности, поки аж в останніх літах, у молодшій генерації не наступила реакція против тої формулки. Так і тепер всеросійський конституційний рух може потягнути до себе українську суспільність і привести до занедбання національних потреб, коли українське національне питання не буде перенесене вповні на ґрунт політичний і економічний. Є в тім велика небезпека для української національности супроти иньших, у котрих національна ідея вже о стільки вироблена і закорінена, що сама собою розумієть ся, несвідомо підсуваєть ся як підстава проблемів політичних, економічних, культурних. Щоб не зістати ся в ролі антикварного питання, українство мусить стати міцною ногою на тім ґрунті краєвих економічних, культурних і політичних інтересів. Таку працю Українців над українським питанням, над собою і над українською суспільністю я уважаю питанням дня, справою цильнішою, актуальнішою, ніж ставлення яких будь національних постулатів супроти правительства.

Українство зрештою мусить стати ся тепер неминуче питанням політичним уже тому, що в нинішнім моменті політичного перестрою Росії всі питання звязані з тим перестроєм мусять стати питаннями політичними. Покладати ся на те, що конституційне питання буде розвязане без нас і принесе нам усі благодати готовими, розумієть ся, ніяк не можна. Слово „конституція“, що тепер носить ся в повітрі і втіляє в собі змагання, надії і мрії ріжних народностей, клас і ґруп Росії, само по собі дуже неозначене, і ріжні ґрупи та класи вкладають до нього надії й бажання дуже неоднакові.

Останні літа стояв пароль спільної боротьби з бюрократично-поліційним автократизмом, і під окликом сеї боротьби злучили ся всі поступові елементи Росії, без ріжниць народностей і теоретичних конфесій; всі иньші питання були відложені на бік супроти сеї спільної боротьби. Дійсно, виборення перших підстав горожанської свободи: свободи й безпечности особи, свободи слова й свободи організацій, се елементарний постулат, перед яким мусіли

затихнути всі різниці в поглядах і плянах будучої організації політичних відносин, і на пункті його не може бути різниць — усі народности й партії мусять *getrennt marschieren und vereint schlagen* у сю точку. І коли б була можливість забезпечити сі свободи, заїварантувати їх від нарушень із боку адміністрації й правительства, то можна-б було задоволити ся тим на якийсь час і користаючи в свободи дискусії й агітації, розвести дискусію, виніти думок над пляном дальшої конституційної організації, аби вона випала відразу як найбільше раціонально, а не була схиблена від початку. Але що дотеперішній настрій правительства й бюрократії зовсім не дає їваранції певности й непорушности таких свобод, наколи-б вони й були признані на папері, законом чи указом (бо при неограничености й безконтрольности бюрократії, без організації вповні незалежного суду й підпорядкування йому езекутивної власти ніщо не забезпечить тих свобод у дійсности), тож і не диво, що постулат конституційний, як постулат забезпечення тих горожанських свобод, виступає разом із ними на перший плян.¹⁾

З сям фактом треба числити ся. Можна собі бажати, щоб заведенне конституційних форм випередив певний антракт свободної дискусії, але жите не стоїть, і історичний момент не можна до волі звільняти в його темпі, а треба достроювати ся до нього, до тих задач, які він ставить, аби вони не були розвязані без нас. Покладати ся на те, що пехай прийде якась конституція тимчасом „на черні“ (в брульоні), а потім її можна буде поправити, — ніяк не можна. З конституцією керма переходить із рук правительства в руки суспільних клас чи національних груп, і з ними бороти ся тяжше ніж із правительством. До тепер у конституційнім руху вели перед правдиві репрезентанти російської інтелігенції, з котрими можна було договорити ся на ґрунті національної чи просто людської справедливости. Але з заведеннем конституційних форм, звичайної буржуазійної конституції (а инакшої не можна надїяти ся від такої брульонової роботи, коли дискусія і розвага будуть від-

¹⁾ Зрештою поліційно-бюрократичний терор не устає і тепер: ревізії арешти, заборони зістають ся звичайним явищем у передодень того >земського собору«, що сам собою зрештою представляєть ся річею досить проблематичною і в результатах своїх необчислимою. Провідники суспільности задумують ся над найліпшою організацією того собору, але як можуть виглядати вибори репрезентацій при браку особистої безпечности, свободи агітації, свободи організацій, про се прикро навіть думати.

кладати ся „на пізнійше“), фактичними панами ситуації можуть дуже скоро стати буржуазійні класи найбільше сконсолідованих, найбільше скристалізованих національно і приготовлених до політичної діяльності народностей — великоросійської, польської, вірменської й ин., і ті народности, котрі зістануть ся на боці в нинішнім переходовім, творчим моменті, стрінуть потім трудности значно збільшені. Ся обставина накликає до невичайної чуйности, до уваги й енергічної діяльности всі народности Росії. Галицькі Русини, зіставши ся пасивними сьвідками такого творчого часу в Австрії і взявши ся до участі в політичнім житю аж геть пізнійше, засудили себе на ролю паріїв між народами Австрії на довгі часи. Треба уважати, аби щось подібне не трапило ся тецер із нами в Росії!...

Я не буду входити сим разом близше в ріжні можливости, які можуть уложити ся при переведенню конституційних форм у Росії; заповіджена редакцією „Освобожденія“ публікація нарисів конституції може дати для того ліпшу нагоду. Вкажу тільки на деякі симптоми таких можливостей. Так із ріжних сторін пропагуєть ся плян репрезентації самої лише великоруської суспільности чи народности, з поминенням „инородцевъ“. В чистій формі така конституція має не дуже великі вигляди на здійсненне, але гадки про таку організацію репрезентації, яка би з гори давала рішучу перевагу великоруській народности, виступають досить виразно і в останніх маніфестах і рескриптах правительства. Не можуть тішити нас і пляни, симпатично прийняті частиною російських радикалів, вилучення в осібні сойми Польщі, Фінляндії й Кавказа з поминенням усіх иньших народностей під спільним парламентом, без забезпечення національної автономії; такий устрій дав би перевагу кільком народностям, віддаючи иньші згори під їх гегемонію, поділив би народности Росії на привілейовані й непривілейовані, як се стало ся в Австрії, й розбивши державу на кілька провінціяльних територій з мішаною людністю, засудив би національні меншости на поневоленне, з якого їм потім було-б тяжко вибити ся. В загалі велика небезпечність лежить у перспективі, що нинішні губерніяльні території можуть стати підставою чи провінціяльних комплексів, чи навіть розширеної місцевої самоуправи: маса губерній складають ся з кусників ріжних національних територій, і без розмежовання національних територій — коли підставою автономної й парламентарної організації будуть національні округи —

національне питання готово стати такою самою гальмою всякої роботи економічної, культурної і політичної, як в австрійській провінціалній самоуправі, і таким самим жерелом безконечних надужит і завзятих антагонізмів. (Нпр. сформування осібної самоуправи для Польщі в теперішніх адміністраційних границях віддало-б під повну власть Поляків Українців Холмщини й Сідлеччини, Литовців губ. Сувалської, і т. и). Розмежування національних територій являєть ся першою умовою успішної конституційної діяльності.

Зі становища класового нпр. перспектива, що той проєктований собор чи конституанта буде складати ся з відпоручників земств, грозить необчислимими комплікаціями й хибами. Земства по своїому нинішньому устрою, се репрезентація передовсім дворянська, де нопри дипломовану шляхту мають голос іще тільки більші властителі не-шляхтичі, а не мають тепер ніякого значіння, ані селяни, ані иньші робучі класи, ані інтелігенція невластительська і недворянська. Сама по собі отже така репрезентація була-б дуже односторонна, вповні схиблена, а спеціально з нашого становища вийшло-б таке, що Українці в тій репрезентації могли-б зовсім, чи майже зовсім не мати голосу, бо більші властителі і дворяни на лівім боці Дніпра і на Чорноморю сильно вросійщені, так що їх тільки довгою й усильною агітацією (і не ідеєю етнографічної народности, як се вже сказано) можна буде привести до зрозуміння українських національних інтересів, а на правім боці Дніпра — се в значній мірі Поляки, яких становище до українського національного питання може бути дуже неприхильне...

Все се перспективи й можливости, супроти яких Українці ніяк не можуть зістати ся пасивними, байдужими глядачами. І задачі, які висуває перед українську інтелігенцію нинішня доба, не можуть бути полагоджені самими революціями чи петиціями до правительства. Вони потребують інтензивної й добре обдуманой роботи — роботи коло своєї суспільности і роботи спільної з иньшими національними й суспільно-політичними групами Росії коло вироблення найбільше раціонального пляну устрою й відноси будучой Росії.

Тепер, поки ся справа ведеть ся правдивими репрезентантами ідей поступу й справедливости, повторяю, можливе порозумінне з ними на ґрунті сих ідей. Національне питання не може бути зігнороване, се річ ясна; щоб воно не влазило на дорогу справам культурним, економічним і політичним, не перебивало їм

дороги своїми національними рахунками, воно повинно бути введене в свої природні береги; в сім лежить спільний інтерес усіх прихильників свободи, поступу й суспільного розвою. Національні території мусять бути положені в основу організації самоуправи й репрезентації, для мішаних територій і народностей безтериторіяльних мусять бути дана певна формула і гаранції, забезпечена репрезентація меншостей, і т. н. Тоді національне питання може поплисти своїм руслом, не спиваючи розвою політичних і соціально-економічних питань загальнійшої натури. Для Українців се має особливо живе значіння, і тому вони мусять приложити особливі старання до роз'яснення сих питань серед російської суспільности і серед суспільностей иньших народностей Росії, до вироблення в порозумінню з иньшими суголосними групами найбільше пожаданої формули сих відносин і переведення її в житє.

Все се, розуміть ся, річи не легкі. Потрібні органи преси, в мові не тільки українській, але й російській, потрібні зараз (і за-снованню органів на російській мові ніщо не стоїть на перешкоді), потрібна інтензивна публіцистична й агітаційна діяльність, перегляд у відносинах своїх і чужих. Треба інтензивної праці коло тих підстав, на яких мусять бути оперті наші національні постуляти (нпр., щоб жадати заведення української мови в школах, треба мати підручники, людей приготованих бодай на першу хвилю для викладу української мови, літератури й ин., і так зі всім). Треба мати з чим прийти до народа й до інтелігенції, коли упадуть правительственні заборони...

Нинішній перелом у Росії застав Українців сильно неприготованими. По десятиліттях застою, заведеного нашими „культурниками“, тільки останніми часами зачали ся якісь прояви розбудження, якогось руху. Приходить ся гірко жалувати тих змарнованих часів, тих пропаних для України генерацій. З потроєною енергією прийдець ся нинішній генерації працювати, щоб достроїти ся до вимог і задач моменту.

Українці мусять стати нацією, коли не хочуть зістати ся паріями серед народностей. Прийшов той час — час життя і смерті. Деякі підстави національного розвою сотворені працею останніх літ у Галичині — їх можна присвоїти. Але нова тим зістаєць ся багато такого, що мусять бути зроблене самими Українцями, і не буде, не може бути зроблене ніким иньшим за них.

М. Грушевський.